

Religija, Evropa in Slovenci

Leta 1993 je minilo 25 let od začetka rednih in sistematičnih empiričnih socioloških raziskav religije na Slovenskem. Začele so se leta 1968 z obsežno anketno raziskavo med slovenskimi gimnazijci maturanti in prvo raziskavo slovenskega javnega mnenja (SJM).¹ Skoraj hkrati s tem so začele s svoje strani posebej obdelovati cerkveno statistično gradivo o krstih, cerkvenih porokah in pogrebih, dopolnjeno še s podatki o nedeljnikih, tudi cerkvene ustanove.

Najreprezentativnejši in najzgovornejši so seveda rezultati tako rekoč vsakoletnih raziskav slovenskega javnega mnenja od leta 1968 oziroma 1969 do danes. Rezultate raziskovanja SJM je nedavno pregledno povzel direktor Centra za proučevanje javnega mnenja in organizator tega raziskovanja Niko Toš. V svojem prispevku je tudi že primerjal rezultate domačega longitudinalnega raziskovanja z rezultati, ki jih je prinesla vključitev Slovenije v mednarodno primerjalno raziskovanje v letih 1991–92 o vrednotah in religiji z nekoliko drugačnimi anketnimi vprašanji.²

Anketa SJM je za temeljni kazalec razširjenosti (ne)religioznosti vzela odgovore na vprašanje o anketirančevi religiozni samoopredelitvi (veren, neveren, neopredeljen) in njegove odgovore o udeležbi pri cerkvenih obredih (redno vsako nedeljo, vsaj enkrat mesečno, ob velikih praznikih in posebnih priložnostih, nikoli). Evropska raziskava poskuša upoštevati tudi vsebino religiozne opredelitve oziroma predstave anketirancev o bogu (krščansko-teistično, deistično in panteistično, agnosticizem, ateizem) v kombinaciji s podatki o obiskovanju obredov. Na tej podlagi skuša razlikovati (krščansko) cerkvene, kulturno-cerkvene, religiozne, kulturno-religiozne in nereligiozne anketirance.

Taka tipologija je vsebinsko gotovo bogatejša in zgovornejša kot tista, ki je bila uporabljena v SJM, je pa tudi občutljivejša in manj zanesljiva.³

To srečanje domačega, relativno longitudinalnega raziskovanja (z njegovo »zgodovinsko« razsežnostjo) in mednarodno primerjalne raziskave (z »geografsko« razsežnostjo) omogoča izmeriti »daljo in nebesno stran« našega religijskega dogajanja (kakor je pač dostopno sociološkemu tipu raziskovanja). Kot rečeno, je prvi tak poskus že opravil Niko Toš v svojem prispevku s poudarkom na časovno razvidnih konstantah in spremembah; naj omenim le pomembno ugotovitev, da se

* Dr. Marko Kerševan, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹ M. Kerševan: Slovenski srednješolci in religija, VŠPV, Ljubljana 1969; Z. Roter, Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978.

M. Kerševan: Cerkevna religioznost, Maribor 1982;

M. Kerševan: Religija in slovenska kultura (pogl.: (Ne)religioznost mladih v Sloveniji), Ljubljana 1989.

Za izhodišče primerjav bi bilo najustreznejše vzeti sicer šele rezultate SJM iz leta 1969, kajti v tem letu je ključno vprašanje o religioznosti dobilo obliko in členitev, ki sta veljali v vseh nadaljnjih anketah (leta 1968 med možnimi odgovori niso bile posebej izločene kategorije neopredeljenih).

² N. Toš: Religioznost in nereligioznost 1968–1993, Razgledi, Ljubljana, 1993/24. Gre za raziskavo WVS 1990 (World Values Survey) in ISSP 1991 (International Social Survey Programme). Obe raziskavi je v Sloveniji izvajal RI FDV Univerze v Ljubljani pod vodstvom N. Toša, prvo februarja 1992 in drugo novembra 1991.

³ Avtor sam opozarja na verjetne težave pri enakem razumevanju anketne opredelitve krščanskega verovanja v boga v različnih jezikih (kot učlovečenega, v nemščini »leibhaftig«, nasproti teističnemu višjemu bitju ali sili; prim.: P. Zulehner, delo iz opombe 4, str. 40).

je, kar zadeva razširjenost religioznosti, preobrat zgodil v začetku 80-ih let in da siceršnje globalne politične spremembe konec 80-ih in v začetku 90-ih let na tem področju niso prinesle nič bistveno novega, razen določene pospešitve že navzočega spreminjanja. V svojem prispevku bom poskušal umestiti Slovenijo in njeno dogajanje v okvir mednarodnih primerjav. To primerjavo omogoča gradivo iz raziskovanja o evropskih (in severnoameriških) vrednotah iz let 1990-91, kot ga je pripravil Paul Zulehner (s H. Denzon) oziroma Inštitut za pastoralno teologijo dunajske univerze.⁴ Poleg monografij o številnih drugih deželah in njihovih lastnih raziskavah nam je lahko v oporo tudi primerjalna študija šestih različnih evropskih držav (Italija, Francija, Španija, Velika Britanija, Zahodna Nemčija, Madžarska), ki je pod naslovom *Religija Evropejcev* izšla leta 1992 v Torinu (s finančno podporo koncerna Fiat).⁵

Seveda iz gradiva in primerjav v zemljepisnem prostoru izvemo marsikaj, kar je pomembno tudi za razumevanje naših zgodovinskih trendov; tako na primer, da se je sprememba trenda v odnosu do religije na Madžarskem⁶ v raziskavah pokazala v istem obdobju (leta 1978) kot pri nas in da so tudi sicer osemdeseta leta v primerjavi s šestdesetimi in sedemdesetimi tudi drugod v znamenju rahlega naraščanja religioznosti ali vsaj ustavitve njenega upadanja.

Preden preidemo k primerjavam in komentarjem, je prav, da si ponovno predočimo osnovne obrise našega religijskega polja, tako kot ga vidimo oziroma konstituiramo s pomočjo socioloških podatkov, predvsem raziskavah SJM iz konca 80-ih in začetka 90-ih let.

Zaradi preglednosti in da bi si lažje zapomnili, lahko govorimo o treh tretjinah odraslih prebivalcev Slovenije:

- tretjina religioznih in povezanih s Cerkvijo (z obiskovanjem obredov)
- tretjina religioznih, a od Cerkve (skoraj) odtujenih
- tretjina nereligioznih.

Še bolj grobo: dve tretjini prebivalcev Slovenije se imata za verne, ena ne.

Nekoliko natančneje: po zadnji mednarodni anketi iz leta 1991 je v Sloveniji po lastnih izjavah 60% religioznih, 26% nereligioznih, 11% neopredeljenih.

S tendenčno zaokroženimi številkami bi lahko govorili o 20% cerkveno religioznih, 40% religioznih, a od Cerkve bolj ali manj oddaljenih, 15% neopredeljenih,

⁴ Paul M. Zulehner/Hermann Denz: *Wie Europa lebt und glaubt. Europäische Wertestudie*, Patmos, Dusseldorf 1993. Če vir ni posebej opredeljen, so empirični podatki iz tekstu iz tega gradiva. Podatki so večkrat zaokroženi, če so povzeti po grafih in skicah.

⁵ Danièle Hervieu-Léger (et al): *La religione degli europei*, Edizione della Fondazione Giovanni Agnelli, Torino 1992. Za primerjavo s starejšimi raziskovanji po posameznih deželah: H. Mol (ur.): *Western Religion. A Country by Country Sociological Inquiry*, Mouton, The Hague 1972; koristen priročnik: M. Clevenot (ur.): *L'état des religions dans le monde*, La découverte, Paris 1987.

Monografske študije za posamezne dežele, na primer:

- L. Voyer, K. Dobbelaere, J. Remy, I. Billet: *La Belgique et ses Dieux*,
- P. Zulehner (et al): *Vom Untertan zum Freiheitskünstler, Religion im Leben der Österreicher 1970–1990*, Wien

1992.

- A. Gilbert: *The Making of Post-Christian Britain*, London – New York 1980.

- D. Martin: *A Sociology of English Religion*, London 1967.

- D. Hervieu-Léger: *Vers un nouveau christianisme?* Paris 1986.

- K. F. Daiber (ur.): *Religion und Konfession*, Hannover 1989.

- G. Schmidchen: *Protestanten und Katholiken*, Bern–München 1973.

- R. Campiche: *Croire en Suisse*, Lausanne 1992.

- H. Heine, *Churchgoing and Churchgoers in Finland*, Tampere 1991.

- W. Piwowski, W. Zdaniewicz: *Z badań nad religijnoscia polska*, *Studia socjologiczno-religijne*, Poznań–Warszawa 1986.

⁶ Tako M. Tomka, v d. Hervieu-Léger, op. cit. str. 454.

25% nereligioznih (od slednjih je ena tretjina izrecno ateistična in dve tretjini »enostavno nereligioznih«).

Kot je poznano – in bo razvidno tudi kasneje – različno formulirana vprašanja ne dajo istih rezultatov in številčnih razmerij: če so anketiranci vprašani po religijski pripadnosti ali »pripadnosti neki veroizpovedi in kateri« – so odstotki »religioznih« običajno višji (pri nas na primer med 70 in 75%), kot če so vprašani izrecno po veri v boga; pri nas na primer naj bi bilo verujočih v boga 55%, neverujočih 33%, neopredeljenih 12% (SJM 1992–1).⁷

Razlike nastajajo, če in ker različna vprašanja na različno razumljen način vprašujejo po istem in če/ker ne vprašujejo po istem. Zato je pri interpretaciji potrebna seveda previdnost (toliko bolj, kolikor manj raznovrstnih podatkov imamo); ali drugače: šele večje število raznovrstnih podatkov lahko razločneje in zanesljiveje pokaže na stalnejša shajanja in razhajanja na religijskem področju neke dežele v primerjavi z dogajanjem v drugih deželah.

Kje smo torej v »Evropi«?

Prva sodba, ki jo lahko damo, je, da smo po temeljnih in najpogostejših vprašanjih oziroma kazalcih (ne)religioznosti tako rekoč natančno na evropskem povprečju.

Samoocena (Ali se imate za religiozne, nereligiozne ali ateiste? – v %):

	relig.	nerelig.	ateisti	neopred.
»Evropa«	57	30	4,5	8,5
Slovenija	60	15	7	17

Vera v Boga (tudi le v višje bitje ali silo) (v %)

	veruje	ne veruje	neodločen
»Evropa«	68	14	18
Slovenija ⁸	55	33	12
(91–2)	68	27,5	5

Obiskovanje cerkvenih obredov (v %)

	vsako nedeljo	mesečno	veliki prazniki	(skoraj) nikoli
»Evropa«	26	11	23	40
Severna Amerika	42	14	17	27
Slovenija	23	12	28	38

Za povprečnimi številkami in ob njih so seveda že omenjene razlike znotraj dežel in med njimi. Če smo ob zgornjih najpogostejših kazalcih blizu povprečja (čeprav

⁷ Prim.: Z. Roter: Premišljevanje o (katoliški) Sloveniji 1992, Teorija in praksa 1992/7–8, str. 631.

⁸ Prav tam, str. 631.

nitit tu ne z vseh vidikov), smo pri posameznih drugih pomembnih vprašanjih bolj različni od povprečja. Treba pa je takoj poudariti: religija, odnos do religije in Cerkve (»socioreligiozno področje«) sodi med področja, kjer so razlike med posameznimi deželami največje. Ali drugače: dejavnik dežela/kultura.⁹

Po sintetičnem kazalcu »religiozne klime« oziroma glede na »socioreligiozni zemljevid« (izrazi so iz Zulehnerjeve študije), je Slovenija med 27 proučevanimi deželami Evrope in Severne Amerike uvrščena na 16. mesto na lestvici, ki sega od najbolj religiozne Poljske do najmanj religiozne Švedske in Češke (15 dežel je tako bolj in 11 manj »religioznih« kot Slovenija).

Lestvica je bila dobljena s faktorsko analizo pomena posameznih izjav/podatkov za skupni indeks religioznosti. Vse dežele so bile razvrščene glede na posamezne izjave/podatke (item); iz tega je bil izračunan povprečen rang dežele. Pri razvrstitvi so bili upoštevani podatki/izjave o: pomembnosti boga v osebnem življenju; pogostosti molitve; predstavah o bogu; tolažbi iz vere; obiskovanju obredov; osnovnih krščanskih verovanjih (bog, duša, greh, posmrtno življenje, vstajenje, nebesa, pekel, hudič); zaupanju v cerkve; želji po verskih praznikih; religiozni domači vzgoji; meditaciji; religiozni samoopredelitvi; soglasju s starši v religioznih vprašanjih; verski/konfesijski pripadnosti; Cerkvi pripisanih pristojnostih in želenih cerkvenih prizadevanjih.

Razvrstitev raziskovalnih držav je po religioznosti v celoti takale (v oklepaju povprečni rang):

1. Poljska (2), 2. Irska (3), 3. Severna Irska (4), 4. ZDA (5), 5. Italija (7), 6. Portugalska (8), 7. Kanada (9), 8. Islandija (11), 9. Avstrija (11), 10. Španija (11), 11. Slovaška (12), 12. Madžarska (14), 13. Litva (15), 14. Velika Britanija (15), 15. Belgija (16), 16. Slovenija (16), 17. Norveška (17), 18. (Zahodna) Nemčija (17), 19. Finska (17), 20. Holandska (18), 21. Latvija (19), 22. Danska (20), 23. Francija (20), 24. Estonija (21), 25. NDR (21), 26. Švedska (22), 27. Češka (22).

Slovenija je torej med Belgijo in Norveško v skupini, v kateri so še Velika Britanija, Finska, Zah. Nemčija in nekoliko bolj oddaljena v nereligiozni smeri Nizozemska z Latvijo (ki bi jo pravzaprav bolj upravičeno šteli k naslednji, nereligiozni skupini). Sestav skupine je zgovoren v tem smislu, da ne govori v prid nobeni od priročnih poenostavljenih razlag: v skupini so nekdanje politično »zahodne« in »vzhodne« (»komunistične«) in protestantske (Finska, Velika Britanija); po religiozni tradiciji enovite in mešane (protestantsko-katoliške: Nemčija, Nizozemska, protestantsko-pravoslavne – Latvija); tu so države s sistemom (skoraj) državne cerkve (Finska, Velika Britanija, Norveška) in z bolj ali manj dosledno ločitvijo Cerkve od države (Slovenija, Nizozemska, Nemčija).

Isto bi lahko tudi rekli za ekstremni skupini. V najbolj religiozni sta katoliška Poljska in Irska; mešane, a pretežno protestantske Severna Irska, ZDA in Kanada; dežela s praktično državno Cerkvijo (Irska) in vzorčni primer ločitve Cerkve od države (ZDA); nekdanja vzhodnokomunistična Poljska in zahodne države. V najmanj religiozni skupini so katoliška Francija (s tradicionalno ločitvijo Cerkve od države), po tradiciji evangeličanski NDR in Švedska z državno politiko v komunističnem obdobju. Skratka, nenavaden razpored v »naši« in drugih skupinah

⁹ V raziskavi se uporablja izraz »dežela« in ne »država«, čeprav so bile vanjo zajete v glavnem različne države – toda ne vse (med anketiranjem Češka in Slovaška še nista bili samostojni državi in tudi zdaj tega statusa nima Severna Irska). Izraz »država« se poleg tega pojavlja tudi v pomenu institucije (na primer: »ločitev Cerkve od države« in ne le v zemljepisno-političnem pomenu).

potrjuje že omenjeno ugotovitev v vplivu »faktorja dežela« (konkretne kulturne in politične zgodovine) na aktualne socioreligiozne opredelitve).

Umestitev Slovenije je gotovo med posebej zanimivimi. Je v skupini, ki jo sicer zemljepisno sestavljajo zahodnoevropske in nordijske dežele: v skupini ni nobene nekdanjih realsocialističnih vzhodnih dežel (če odmislimo Latvijo, ki je dejansko že bližja najmanj religiozni skupini in je tudi sicer s svojo protestantsko-pravoslavno (rusko) tradicijo skupaj z Estonijo poseben, gotovo tudi zanimiv primer). V skupini tudi ni nobene od srednjeevropskih dežel in konkretno nobene od njenih sosedov. Nekdanje realsocialistične dežele so pomaknjene bolj proti obema ekstremoma – Poljska je sploh na čelu »religioznih« in Češka na čelu »nereligioznih«. Sloveniji sta po sredinski legi še najbližji Madžarska in Litva, le da sta umeščeni v bolj religiozno sredinsko skupino, Slovenija v manj religiozno. Srednjeevropske dežele so razen Češke in Slovenije vse v bolj religiozni skupini. Vse slovenske sosedbe – Italija, Avstrija, Madžarska in gotovo tudi Hrvaška (ki sicer ni bila vključena v te raziskave) so med bolj religioznimi. Slovenija skratka religijsko »izstopa« iz svoje neposredne, pa tudi širše srednjeevropske okolice (čeprav ne toliko kot Češka). Nazorno, v primerjavi z relativno poznanim: po religioznih kazalcih je v povprečju bližja povprečju Zahodne Nemčije kot pa sosednji Italiji ali Avstriji.

Slovenija seveda ni niti zahodnoevropska niti nordijska dežela. Po zemljepisni legi in zgodovinski tradiciji je srednjeevropska; po novejši (politični) zgodovini je bila pač vzhodnokomunistična (na svoj oziroma jugoslovanski način). Kaj je bilo v Sloveniji takega, da je »križanje« srednjeevropske tradicije in vzhodnega »komunizma« dalo na religijski sceni – in še kje – bolj zahodnoevropske rezultate, medtem ko je drugod bodisi okrepilo tradicionalno srednjeevropsko religiozno in cerkveno navezanost (Slovaška, Poljska, tudi Madžarska), bodisi omogočilo potencialne sekularizacijske učinke (Češka, NDR).

Ko postavljamo taka vprašanja, se ne smemo gibati v okviru predstave o normalnosti ali nenormalnosti, celo »nenaravnosti« na primer slovenskega razvoja. Analogna vprašanja, kot jih postavljamo ob slovenskem primeru, bi lahko in morali postaviti tudi ob drugih: od ekstremov Poljske in Irske ter Švedske ali Češke do sredinskih Španije in Nizozemske, pa Madžarske in Portugalske, Islandije ali Belgije. Že omenjena in ponovno poudarjena ugotovitev o vplivu »faktorja dežela« na religijske opredelitve pove, da za obravnavanje (ne)religioznosti posameznih dežel ni občeveljavnega pravila ali norme, ki bi veljala neodvisno od zgodovinsko oblikovane konstalacije/kombinacije posameznih značilnosti in razlik v neki konkretni deželi.

Za lažje presojanje razmer pritegnimo še podatke o deželah nekdanje Sovjetske zveze in Jugoslavije. Podatki niso tako izčrpni, reprezentativni in zanesljivi, so pa kljub temu zanimivi. Za nekdanjo Jugoslavijo naj zadostuje podatek o konfesionalni pripadnosti prebivalcev po posameznih republikah, ki ga je na podlagi vsejugoslovanske raziskave pripravil S. Flere. Podatki so zgovorni tako za vtis o večji sekulariziranosti (po tradiciji) pravoslavnih okolij v primerjavi s katoliškimi in muslimanskimi kot za težo izjav o konfesionalni pripadnosti. Iz tabele je razvidno, da za Slovenijo, o kateri imamo podatke, ni bistvenih razlik med rezultati ljudskega štetja iz leta 1991 in uporabljenemu anketno raziskavo iz leta 1987 (v %).¹⁰

¹⁰ Podatki po raziskavi: »Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe«. Sumarni prikaz rezultatov z manjkajočimi vrednostmi, FSPN, Ljubljana 1988, str. 359.

	Pripadajo neki veroizpovedi	Brez veroizpovedi
Bih	71,9	29,1
Črna gora	46,0	54,0
Hrvaška	72,6	27,4
Makedonija	82,3	17,7
Slovenija	73,0	27,0
Srbija (ožja)	59,0	41,0
Vojvodina	48,0	52,0
Kosovo	93,5	6,5
Jugoslavija	69,4	31,6

Za narode in regije držav nekdanje Sovjetske zveze imamo na razpolago podatke ankete iz let 1989/90. Podatki niso neposredno primerljivi, saj so le odgovori na anketno vprašanje v reprezentativni anketi: Ali ste veren človek (z alternativami: nisem veren, štejem se h krščanstvu, prištevam se k islamu, prištevam se k neki drugi religiji)? Podatki omogočajo neposredno, čeprav omejeno primerjavo, ker vključujejo tudi Litvance, Litva pa je bila vključena v obravnavane raziskave.

Delež vseh vernih (v %):¹¹

1. Uzbeki	89
2. Litvanci	74
3. Ukrajinci	72
4. Gruzinci, Armenci	64
5. Moldavci	51
6. Rusi zunaj Rusije	40
7. Rusi v Rusiji	35
8. Kozaki	34
9. Moskva	32
10. Sibirija	29
Povprečje SZ	47

V evropskih anketah se je za religiozne opredelilo okrog 57% anketiranih, za pripadnike nekih ver (kar je bližje formulaciji odgovorov v navedeni jugoslovanski anketi), pa približno 70%.

Prav podatki o nereligioznosti vzhodnih držav s pravoslavno tradicijo opozarjajo na previdnost pri govoru o sekularizaciji nasploh. Ali ni največja sekulariziranost (ali nereligioznost) v teh deželah res le sekulariziranost glede na pravoslavno cerkev, ki/ker jo je prav v teh deželah najuspešneje nadomestila sakralizacija državno partijske ideologije z njenimi kulti in kolektivnimi predstavami. Po razkroju te ideologije se hitro spet sakralizira nova državnonacionalna ideologija, tokrat ob pomoči pravoslavne Cerkve in cerkvenosti.

Poleg sintetične slike zasluži posebno pozornost tudi podoba (ne)religioznosti po posameznih deželah glede na temeljno »socioreligiozno tipologijo«. Kot smo že omenili, je raziskovanje uporabilo in uveljavilo 5-delno Zulehnerjevo tipologijo na podlagi kombinacije predstav o bogu in obiskovanju cerkvenih obredov.¹²

¹¹ I. Levada: Die Sowjetmenschen 1989–1991, Soziogramm eines Zerfalls, DTV München 1993, str. 253.

¹² P. Zulehner, op. cit., str. 39–40.

Oznaka tipa	Predstava o bogu	Obisk cerkvenih obredov
– (krščanska) cerkvena	učlovečeni bog	vsako nedeljo
– kulturno-cerkven	višje bitje ali sila, ne ve	vsako nedeljo
– (krščansko) religiozen	višje bitje ali sila, ne ve	neredno ali sploh ne
– nereligiozen	ne veruje	neredno ali sploh ne

Na čelu so po tej razvrstitvi države s številčno prevlado krščansko-cerkvenih: spet Irska, Poljska, Severna Irska in ZDA in deželi z večinsko religiozno skupino (Portugalska in Islandija). *V vseh preostalih, razen NDR, so najštevilnejša skupina »kulturno religiozni«*. Razlikujejo pa se posamezne dežele po tem, katera je druga največja skupina, kar so lahko:

1. (krščansko) cerkveni – kot na Slovaškem, v Belgiji, Avstriji, Nemčiji, na Nizozemskem
2. religiozni – kot na Finskem, Madžarskem, v Španiji, na Norveškem, Kanadi in Veliki Britaniji
3. nereligiozni – kot na Češkem, Danskem, Švedskem, v Franciji, Sloveniji, Litvi in Latviji.

Po tej temeljni tipologiji se je Slovenija uvrstila v skupino, v kateri so sicer dežele, ki so po prej obravnavani sintetični oceni med najmanj religioznimi. Posebno, skrajno skupino predstavlja le nekdanja NDR, kjer so najštevilnejša skupina sploh nereligiozni.

Primerjava dveh temeljnih razvrstitev – sintetične in tipološke – omogoča oziroma potrjuje temeljno oceno: Slovenija je na religijskem zemljevidu uvrščena blizu povprečja, toda vendarle med manj religiozne države, v smeri proti Franciji, Švedski in Češki oziroma dlje od ZDA, Irske ali Poljske, ki označujejo oba pola.¹³

Zulehnerjeva tipologija je pomembna, ker jasno pokaže, da v večini evropskih dežel s Slovenijo vred številčno prevladuje sredinski tip »kulturnoreligioznih« brez specifično krščanske predstave o bogu in z neredno cerkveno prakso, torej z razliko ali distanco tako do temeljnih cerkvenih verskih predstav kot do normirane obredne prakse. Cerkevno-krščanski verni in izrecno nereligiozni ali celo ateisti so v večini dežel manjšinske skupine. Ni mogoče reči, da je Evropa nereligiozna, toda z istega vidika ni mogoče reči, da je cerkveno-krščanska oziroma krščansko-cerkvena.

Religiozne in druge opredelitve

Raziskovanje, na katero se opiramo, je bilo predvsem raziskovanje vrednot, tako da nam njegovi rezultati omogočajo osvetliti religijsko sliko tudi z vidika povezanosti nekaterih vrednot in religijskih opredelitev v posameznih deželah. Analiza, na katero se predvsem opiramo, prikazuje s faktorsko analizo ugotovljene zveze med socioreligioznimi opredelitvami (osebna religioznost, verovanja, obiskovanje obredov, pričakovanja od Cerkev) in vprašanjem življenjskega smisla,

¹³ Podatki, ki jih ob tipološki razvrstitvi navajajo za Slovenijo in Avstrijo, se razlikujejo. Po vsej verjetnosti zato, ker uvršča Zulehner v uporabljenem delu v skupino nereligioznih le tiste z decidiranim neverovanjem in neredno ali odsotno obredno prakso – v Sloveniji je takih okrog 16% (v Avstriji 9%). Po Toševi razvrstitvi (Razgledi 1993/24) pa sodijo v to skupino tudi tisti z odgovori »ne vem« (in neredno oziroma odsotno prakso – v Sloveniji tako 35% in v Avstriji 22%). »Nereligiozni« bi bili v tem primeru celo najštevilnejši med omenjenimi petimi tipi, čeprav ne večinski kot v nekdanji NDR.

življenjskega prostora, morale, dela in politike. V splošnem je analiza pokazala, da socioreligiozna opredelitev vpliva na opredelitve v zvezi s smislom življenja, nekaterimi moralnimi vprašanji in položajem ženske; v manjši meri na zasebno sfero in vprašanje v zvezi z otroki; zelo malo pa na občutenje življenja, zanimanja za svet, na politiko, delo in odnos soljudi tako partnerjev kot tujcev.

Poglejmo, kakšno podobo kaže Slovenija v primerjavi z drugimi državami glede na nekatere kazalce s teh področij. Pri tem bomo posebej pozorni na primerjavo z drugimi nekdanjimi socialističnimi deželami in Srednjo Evropo.

Med socioreligioznimi kazalci si oglejmo le še »zaupanje v cerkve«. Slovenija je dežela, kjer je po anketi iz leta 1991 najnižje zaupanje v Cerkev; nižje je le še na Češkem in Nizozemskem. Pod povprečjem je tudi v Franciji in Nemčiji, na povprečju v Avstriji; v vzhodnih deželah je leta 1991 visoko ali povprečno; podobno tudi v Južni Evropi (Italija, Španija, Portugalska); visoko je v Severni Ameriki. Treba pa je takoj reči, da Slovenci – v letu 1991 – med vsemi anketiranci sploh *najmanj zaupamo drugim ljudem*. Da »lahko večini zaupamo« ni v nobeni deželi dobilo tako malo glasov kot v Sloveniji in nikjer ni bilo tako razširjeno prepričanje, da »ni mogoče biti dovolj previden« kot prav v Sloveniji. Verjetno je razumljivo, da kaže vsa skupina vzhodnoevropskih dežel manjše zaupanje v primerjavi z drugimi. V Sloveniji je tega nezaupanja očitno deležna tudi Cerkev, medtem ko je ta v drugih nekdanjih socialističnih deželah – razen Češke – prej opora zaupanja. Nizozemci nasprotno kažejo visoko zaupanje do soljudi in nizko do cerkva. Mogoče je sklepati, da sta to nezaupanje in previdnost v Vzhodni Evropi rezultat lastnega obnašanja in izkustev v letih preloma; težje je reči, koliko je k temu prispevalo (ne)zaupanje do soljudi in ustanov v minulih desetletjih. Še najverjetnejše je, da se je v prelomnih letih v teh deželah »seštel« tako že obstoječe nezaupanje kot novo razočaranje. Med zahodnimi deželami kažejo največjo nezaupljivost Francozi in Portugalski, a tudi Avstrijci; zaupljivi so Nizozemci, Angleži, Nordijci (najbolj) in Američani.

Mimogrede: presenetljiv je podatek, da smo Slovenci v tej anketi – po samoočeni anketirancev – med *najsamozavestnejšimi* in sposobnejšimi za prevlado nasproti drugim – bolj kot vsi Zahodni Evropejci, razen Nemcev, pa Švedov, Islandcev, Fincev in Portugalcev. Slovenija kaže tudi največjo pripravljenost svojih prebivalcev na boj (za domovino) in ponos na domačo deželo (kjer smo spet blizu Nordijcem). Seveda je vse to morda le spomin na leto 1991 (ali pa tudi ne). Spet: Slovenci smo skupaj s Čehi in Slovaki med ljudmi, ki najmanj *razmišljajo o smrti*; smo celo na čelu vzhodnih dežel, ki so glede nerazmišljanja o smrti pred vsemi drugimi. Je to izraz večje življenjske stiske in preokupacije s prelomnimi časi v vzhodnih deželah? Res pa je, da so tudi Avstrijci na čelu zahodnih dežel v istem smislu.

Glede *smisla življenja* povsod prevladujejo stoični odgovori (70–80%, možno je bilo več odgovorov); v Sloveniji celo bolj kot drugod. Da je življenje brez smisla, odgovarja zelo nizek odstotek anketiranih (3–5%), v Sloveniji smo na povprečju (4%). Kar zadeva religiozne odgovore (življenje ima smisel le, ker je bog ipd.), ki so bili manjšinski povsod v Evropi (25–30%), imajo med Slovenci podpovprečno prepričljivost; še manjšo imajo na Madžarskem, Češkem in Slovaškem, podobno v Franciji in Nemčiji, večjo v Avstriji.

Pri veri v *posmrtno življenje* in/ali vstajenje smo Slovenci med najmanj verujočimi: v vstajenje 18%, v reinkarnacijo 12%, v posmrtno življenje »kar taji« 23%. Povprečne evropske številke so med 30 in 40%, v inkarnacijo 18%. Najvišje so številke na Irskem, Poljskem in ZDA med 60 in 70%. Nižje so le še številke za Češko, NDR in baltiške dežele. Blizu nam so Danci in Švedi.

Predstave o *družbenem položaju žensk* v družini in poklicu nasproti možu in

otrokom morda najbolj enopomensko uvrščajo Slovenijo med moderna okolja. Slovenija je (včasih skupaj z NDR) dosledno na tistem polu med vzhodnoevropskimi deželami, ki presega zahodnoevropsko in skoraj dosega nordijsko in severno-ameriško povprečje. Delež zaposlenih žensk je sicer najvišji (oziroma zgolj gospodinj najnižji) v severni in vzhodni Evropi. Hkrati pa je zelena podoba ženske emancipacije različnih razsežnostih najšibkejša prav v vzhodnoevropskih deželah – razen, kot rečeno, v Sloveniji in delno nekdanji Vzhodni Nemčiji – najmočnejša pa v nordijskih deželah in Severni Ameriki! To je treba posebej poudariti kljub temu, da je, vzeto v celoti, ta podoba glede na leto 1982 v zahodnem svetu rahlo nazadovala v primerjavi s tradicionalno.

Pri vrhu je Slovenija skupaj s Finsko in skandinavskimi deželami, Nemčijo in Francijo pri *tolerantnosti do razveze zakona*, čeprav družina pri Slovencih ni manj cenjena kot drugod. Pač pa Slovenci skoraj ravno tak pomen kot *družini* pripisujejo *delu*: razlika med pomenom družine, ki je v vseh deželah na prvem mestu, in pomenom dela, ki je skoraj pri vseh na drugem mestu, je prav pri Slovencih najmanjša.

Slovenija je tudi med deželami, kjer »domovina« uživa najvišje zaupanje med svojimi prebivalci, podobno v Litvi, na Irskem, Norveškem – najmanj pa med Italijani, Čehi in Slovaki. Prav tako so Slovenci med najponosnejšimi na to, da so Slovenci, bolj so nase ponosni le še Irci, Poljaki in Američani (spet leta 1991?!), podobno kot Slovenci tudi Avstrijci in Angleži; najmanj Nemci – Zahodni in Vzhodni – in Nizozemci.

Skupaj z drugimi »vzhodnimi« – in tudi med njimi nadpovprečno – smo *netolerantni do »tujcev«*: bolj od zahodnih Evropejcev, Nordijcev in Američanov. Bolj odklonilni od nas so do tujcev le še Čehi in Slovaki. Spet: ali samo vpliv leta 1991 in z njim pogojene in gojene podobe »tujca«? Bolj tolerantni kot drugi vzhodnjaki in blizu severnoevropskemu povprečju smo v odnosu do »deviantnih« (homoseksualci, zasvojenci, duševni bolniki, AIDS).

Precej nejasna je slika glede na nekatera *moralnoživiljenjska vprašanja*. Glede *splava* smo med liberalnejšimi v tem smislu, da so večinsko soglasje kot razlog za prekinitev nosečnosti dobili tudi »nevarnost za življenje matere«, »otrokov poškodbe« in »nehotenje staršev, da imajo več otrok«. Pri večini dežel sta deležna večinskega pristanka le prva dva razloga. Slovenija je tudi dežela z največjo liberalnostjo v spolnem življenju s tem, da je tokrat skupaj z NDR, Španijo in Italijo (!), nordijske dežele, Češka in Slovaška naj bi bile nasprotno med najbolj zadržanimi? Po drugi strani pa je Slovenija med deželami, kjer je največ (skoraj polovica) anketiranih vztrajalo pri tem, da obstajajo in da morajo veljati *jasne norme o dobrem in zlem*. Slovenija je pri tem skupaj z Irci, Poljaki, Američani, Italijani, Belgijci, medtem ko v vzhodnih deželah, v Skandinaviji, v večini zahodnoevropskih – tudi med Avstrijci – prevladuje situacijska etika.

V politiki je kot vsa »Evropa« tudi Slovenija med deželami, kjer se večina prebivalcev uvršča k sredini. Povprečje je skoraj točno na sredini (ob celo najmanjši razpršenosti in polariziranosti). Glede na to da je v veliki večini dežel samoopredelitev anketirancev v povprečju rahlo od centra proti desni, smo primerjalno kljub temu med bolj »levimi« (»levi center«) deželami. Enako kot pri nas je le še v Franciji in nekdanji NDR; še bolj levo v Španiji in Italiji. Podobna je slika pri razmerju med vrednotama enakosti in svobode. Slovenija je skupaj s Francijo, Irsko, Islandijo, Italijo in Portugalsko med deželami, kjer je enakost vendarle nekoliko bolj zaželená kot svoboda, čeprav gre tako pri nas kot drugod praktično za razmerje 50:50; v drugih deželah – tudi in zlasti vzhodnih ter ZDA – ima

prednost svoboda. Prav razmerje med tema dvema vrednotama se je večkrat uporabljalo za označevanje razmerja med levosocialističnimi in liberalnimi usmeritvami.

Prikazani pregled potrjuje in deloma pojasnjuje ugotovitev, da je Slovenija »socioreligijsko« sicer blizu evropskemu povprečju, da pa smo vendarle med »manj religioznimi« deželami.¹⁴ Vprašanja o smislu življenja, moralnih dilemah, položaju, »podobi« žensk ter družini so namreč bila med tistimi, ki so najbolj povezana s socioreligioznimi opredelitvami oziroma tista, na katera te opredelitve najbolj vplivajo.

Prav v teh vprašanjih pa se slovenski anketiranci nadpovprečno opredeljujejo za odgovore, ki niso v pozitivni zvezi s »pozitivnimi« socioreligioznimi opredelitvami. To je izrazito pri ženskem vprašanju in vprašanju o smislu življenja, manj enosmiselno pa ob različnih moralnih dilemah, kjer so anketiranci pri nekaterih opredelitvah bliže cerkvenim opredelitvam, pri drugih pa nadpovprečno oddaljeni od njih, kot smo videli. Podatki torej govorijo, da ne gre le za to, da bi anketiranci na Slovenskem in drugod ne sledili cerkvam na političnem področju ali pri vprašanjih v zvezi z delom in socialnimi nazori. Tu so zveze oziroma vpliv nasploh in v celotni populaciji zelo šibke (z izjemami, med katerimi pa ni Slovenije). Tudi sama ožja religiozna vprašanja (predstave o bogu, smisel življenja, vera v posmrtno življenje ipd.) na eni strani in tiste posebne praktičnomoralne odločitve, na katerih katoliška cerkev posebej vztraja kot na religioznomoralnih vprašanjih (splav, razveza, spolnost), kažejo pri Slovencih nadpovprečno »razcerkvenjeno« stanje (čeprav seveda tudi za Slovenijo velja, kot poudarjajo raziskovalci za celotno populacijo, da to še ne pomeni tudi že nereligioznosti). Značilno je, da Slovenci najmanj med vsemi pričakujejo *cerkveno angažiranje* ob življenjskih vprašanjih, pa tudi pri pričakovanju angažiranja v socialnih vprašanjih so rahlo pod povprečjem.

Slovenija in Srednja Evropa

Če smo do zdaj primerjali Slovenijo glede na globalno razdelitev med zahodnoevropske, nordijske, južno- in vzhodnoevropske dežele (ter ZDA in Kanado), primerjamo zdaj Slovenijo še z njej najbližjimi deželami, ki so bile zajete v ankete. Izbrali bi Avstrijo, Češko, Slovaško. Za Italijo smo že ugotovili, da sodi na religijskem zemljevidu očitno nekam drugam. Omenjene dežele družijo poleg zemljepisne bližine, dolgotrajne politične in kulturne skupne preteklosti (bolj ali manj izrazite tradicije habsburške monarhije), tudi vsaj približno primerljiva velikost. Hkrati pa Avstrijo na eni in preostale na drugi strani jasno razlikuje dogajanje zadnjih 45 let, ki po drugi strani, čeprav manj enosmiselno, združuje zadnje tri dežele. Madžarske ne bi upoštevali zaradi njenega izrazitega konfesionalnega pluralizma (močan protestantski delež in vpliv ter približno 20% prebivalstva), čeprav je, kot smo že videli, v povprečju med sosedi najbližja Sloveniji. Toda v tem povprečju je med drugim tudi že rezultat vpliva protestantske sestavine, ki je v Sloveniji seveda vsaj na tak način ni. Po svoje je problem tudi avstrijsko povprečje, saj je v njem že zajet vpliv Dunaja, ki se močno razlikuje od preostale Avstrije, tudi in prav v religijskem pogledu – tako zaradi svoje velikomestne kozmopolitske odprtosti kot zaradi

¹⁴ Ne gre prezreti, da so kvalitativne oznake »bolj religiozne – manj religiozne« pravzaprav neustrezne za kvalitativno tako raznovrsten pojav, kot je religioznost; vsaj pri tovrstnih raziskavah se s takimi oznakami dejansko meri le na »več ali manj« navzočnosti in vpliva cerkveno-krščanske religioznosti.

socijalno-politične zgodovine. Lahko že vnaprej rečemo, da se Avstrija brez Dunaja še bolj razlikuje od Slovenije po večji cerkvenosti in religioznosti; skupaj z Dunajem je Sloveniji Avstrija religijsko bližja kot brez njega; slovensko povprečje ni povprečje nobene od primerljivo enako velikih avstrijskih zveznih dežel.

Še enkrat: na lestvici je med 27 državami po sintetičnem merilu:

Avstrija na 9. mestu

Slovaška na 11. mestu

Madžarska na 12. mestu

Slovenija na 16. mestu

Česka na 27. mestu.

Po samooceni se ima za religiozne:

Avstrijcev 70%

Slovakov 69%

Slovencev 60%

Madžarov 52%

Čehov 38%

evropsko povprečje 57%

Kazalci religioznosti

	veruje v boga	k maši vsaj 1-krat meseč.	pripada neki veroizpovedi	pripada kato- liški veri
Avstrija	76%	42%	86%	79%
Slovaška	62%	40%	72%	62%
Slovenija	55%	35%	73%	69%
Česka	31%	12%	40%	35%
Madžarska	57%	28%	60%	43%

Po drugih virih, na primer ljudsko štetje 1991 v Sloveniji, so podatki nekoliko drugačni, a ne bistveno: katoliška veroizpoved 71,7%, drugih veroizpovedi pribl. 5%.

Socioreligiozna tipologija (v %)

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Česka
cerkveni	16	23	10	6
kult. cerkveni	9	10	12	3
religiozni	14	11	13	7
kult. religiozni	52	39	49	61
nereligiozni	9	17	16	23

Podoba Cerkve: Cerkev zmore dati odgovore na: (v %)

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Česka	»Evropa«
moralna vprašanja	38	49	40	50	49
družinska vprašanja	28	48	32	45	34
duhovna vprašanja	58	63	50	62	51
socialna vprašanja	30	22	31	28	27

Nekoliko disonantna je slika o želenem poseganju Cerkve v politiko vlade. Za zaželeno jo ima 14% Avstrijcev, 15% Slovencev, 12% Slovakov, 30% Čehov, pri evropskem povprečju 22%. Disonantna je pravzaprav le številka za Češko, sicer pa je sporočilo jasno – tako za Evropo v povprečju kot še bolj in izrazito za obravnavane srednjeevropske dežele (iste številke so tudi v Nemčiji, Franciji, Belgiji)!

Smisel življenja: vrednotenje odgovorov (v točkah):

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Češka	»Evropa«
religiozni odgovori	2,3	1,8	1,9	1,8	2,2
stoični odgovori	3,7	3,6	3,8	3,6	3,7
iščeči odgovori	2,8	2,5	2,5	2,4	2,8

Podoba ženske vloge (v točkah):

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Češka	»Evropa«
moderna/emancipirana	2,2	1,7	2,4	1,8	2,1
tradicionalna	3,0	3,1	2,8	3,1	2,8

Politična samoocena anketirancev v točkah (1 – zelo levo ..., 10 – zelo desno ...)

	Avstrija	Slovaška	Slovenija	Češka	»Evropa«
	5,7	5,8	5,0	6,0	5,2

Slika seveda ni enodimenzionalna in govori o individualnosti dežele. Pri Slovaški je mogoče že upoštevati relativno velik vpliv protestantskega prebivalstva, ki je v precejšnji meri hkrati tudi madžarske narodnosti. Pri Avstriji smo že omenili »izstopanja« Dunaja: na Dunaju je po ljudskem štetju iz leta 1991 le 57% deklariranih katoličanov, pri avstrijskem povprečju 78%, avstrijska Koroška in Štajerska na primer 80%, Tirolska 87%.

Nereligiozno opredeljenih je na Dunaju 28%, v Avstriji v povprečju 12%, na Koroškem 8%, Štajerskem 10%, Tirolskem 5%. (Vir: IKS – Mitteilungen 1993, 32, str. 13).

Opazna je razlika med »religiozno« Avstrijo in »nereligiozno« Češko; Slovaška in Slovenija sta vmes, s tem da je Slovaška bližje Avstriji; po nekaterih kazalcih jo celo dosega in presega; Slovenija je v istem smislu bližja Češki, vsekakor pa je vmes med Slovaško in Češko, kakor koli je v nakazanih kulturnih in političnih značilnostih Slovaška vendarle bližja Češki kot Slovenija. Ponuja in potrjuje se razlaga, da je komunistično-socialistična polstoletna preteklost v teh treh deželah v splošnem privedla do nižjega deleža cerkveno religioznih, kot je v Avstriji: toda razlike med njimi samimi govore za to, da so se posledice socialističnega sistema in same partijsko-državne verske politike v različnih deželah različno »prijele«: ob zelo površni predpostavki, da v samem sistemu in verski politiki treh oziroma dveh držav v tej zvezi ni bilo bistvenih razlik, je vzrok za to očitno treba iskati v različnih socialnih in kulturnih značilnostih teh dežel in mestu katoliške cerkve znotraj tega. »Izstopanje« Češke je tako veliko, da lahko sklepamo, da je bila različnost Češke od Avstrije in drugih dežel že v izhodišču (pred »komunističnim« obdobjem) tudi v verskih zadevah. Po drugi strani kaže Slovaška na možnost, ki se je,

kot je najbolj znano, uresničevala na Poljskem: da so iste komunističnosocialistične značilnosti v konkretnih razmerah celo krepile, ne pa slabile vsaj nekatere religiozne opredelitve.

Gotovo bi natančnejša analiza industrializacije, deagrarizacije, urbanizacije, izobraževalnih procesov v teh deželah tudi pokazala nekatere razlike med njimi (kot to pokaže celo analiza tega že znotraj Slovenije, glej študijo Roter-Kerševan: Vera in nevera v Sloveniji, 1968–78). Zgodovinsko je na primer industrializacija na Češkem zgodnejša kot v Sloveniji in zlasti Slovaški, pa tudi v večjem delu Avstrije. Toda učinki teh procesov so bili opredeljeni z zgodovinskim kontekstom.

Slovenske značilnosti bi lahko skicirali takole:

1. Slovenski prostor je bil od zatrtja protestantizma dalje (z izjemo Prekmurja) čvrsto katoliški. Kot pri nekaterih drugih tradicionalno katoliških narodih brez lastne državnosti in z njo povezane razvite politične elite, z relativno maloštevilno in neizdiferencirano inteligenco je katoliška cerkev delovala tudi kot narodnoobrambna, socialna in politična ustanova. Razvil se je močan kulturni, socialni, politični katolicizem, prišlo je do »klerikalizma«, te »bolezní politično nerazvitih narodov« in do močne »konservativno kulturne, narodnopolitične in kmečkosocialne obarvanosti« katoliške religioznosti, in natančnejše, cerkvenosti; tudi na ško-do skrbi za specifično krščansko oznanilo.

2. Tudi v slovenskem prostoru se je ob prevladi takega katolicizma in proti njemu oblikovala sicer relativno šibka meščansko-liberalna in delavskosocialna (o)pozicija. Konservativni katoliški kulturni nadvladi se je, podobno kot tudi drugod v Evropi, upiral tudi del kulturniške inteligence. Toda njegov status in učinek ni bil le – spet kot ponekod v Evropi – status in učinek – status in učinek »izkoreninjenih« disidentov. V Sloveniji je bilo moderno jezikovno kulturno področje ključno področje in okvir oblikovanja nacionalne identitete in (samo)zavesti. Delovali so na področju, ki ga (simbolno) niso dolgovali katoliški cerkvi, saj so ga v Sloveniji vzpostavili slovenski protestanti. Delovanje, ki je bilo distancirano ali kritično do katolicizma, je bilo mogoče pojmovati kot nadaljevanje avtonomne narodno kulturne tradicije in ne kot disidentsko razhajanje z »matico«.

3. Kljub svoji premoči, kulturni in politični katolicizem v Sloveniji zato ni zmogel in ne zmore doseči monopola; zunaj in znotraj formalne pripadnosti katoliški cerkvi se je oblikovala dovolj močna in samozavestna, čeprav manjšinska in nekontinuirana, a od katoliške cerkvenosti neodvisna ali do nje vsaj kritična tradicija, ki je segala od Trubarja in protestantizma (podprtega od deželnih stanov!), preko elementov janzenizma in razsvetljenstva do kulturne in politične usmerjenosti, kakršno sta vrhunsko predstavljala Prešeren in Cankar.

Zaradi nespretnosti in nerazumne politike vodilnega političnega katolicizma (in z njim vred odločilnega dela cerkvene hierarhije) v kritičnih letih druge svetovne vojne je nacionalnoobrambna pobuda prešla na politično takrat najprodnornejši del tega nekatoliškega okolja, takratno KPS in njene zaveznike. Le-ta po zmagi ni nastopala proti Cerkvi in klerikalizmu le kot komunističnorevolucionarna, ampak tudi kot narodno zavedna (in zaslužna) ter protiklerikalna sila. Skupaj s socialnimi premiki – urbanizacijo, deagrarizacijo, nastajanjem novega delavstva, uradništva in inteligence – je to okrepilo do tedaj manjšinsko pozicijo. Kriza in razkroj komunistične revolucionarne ideologije in politike ter samega sistema zato še nista pomenila konca in razkroja učinkov protiklerikalne (protikatolicistične) usmeritve, čeprav se je jasno pokazalo, da tudi protikatoliška usmeritev v slovenskem prostoru ne more doseči monopola.

4. V Sloveniji sta se zgodovinsko oblikovali dve tradiciji prav glede na kultur-

no, družbeno in politično vlogo katoliške cerkve. Težave z enopomenskim poimenovanjem ene in druge oziroma obeh polov govori tako za vztrajnost kot za gibljivost okvirov tega razhajanja. Katoliška cerkev je postala politikum, postala je vir in predmet tudi strankarsko političnega razhajanja.

Nevzdržnost razmer, do katerih je pripeljala izjemna politizacija religije in »religizacija« politike v vojnem in začetnem povojnem obdobju« na Slovenskem (v eni in drugi smeri oziroma na obeh straneh!), pa je hkrati spodbudila samoobrambno reakcijo: težnjo po čim bolj čistem razdvajanju politike in religije (in to spet na obeh straneh). V zadnjih dveh desetletjih socialističnega sistema je bilo videti, da se bo ta usmeritev dokončno uveljavila. To se je kazalo tako v nezadržnem (čeprav prepočasnem) usihanju protireligiozne in proticerkvene sestavine politike ZKS (in opore zanjo tako znotraj kot zunaj partije) kot v ravnanju Cerkev in ne nazadnje v javnem mnenju večine (tudi vernikov). Po letu 1990 smo priča bolj zapletenim razmeram: znaki obnove političnega katolicizma in njegovi uspehi na eni strani so plačani (kot so bili že v preteklosti) z nezaupanjem in distanciranjem, celo oživljenim nasprotovanjem do Cerkve tudi v njenem verskem delovanju.

Obstoj katoliško-nekatoliške delitve in polarizacije je na Slovenskem dejstvo. Pretresi vojnega in prvega povojnega časa pričajo, da je z njo mogoče znosno živeti le, če se »drži na majhnem ognju«; to pa je v našem prostoru očitno mogoče le, če se skrbi za ločenost religije in Cerkve od politike, če se strankarskim političnim razhajanjem ne dovaja (preveč) verskocerkvenega goriva in verskocerkvenim opredelitvam ne (preveč) strankarsko političnega. Med sedanjimi možnimi zgledi drugod je treba iskati tam, kjer je razlika med Cerkvijo in politiko razvidnejša, kjer je Cerkev (zato) institucionalno revnejša (zato), bolj krščanska ali vsaj katoliška in manj (kulturno, socialno, politično) katolicistična.¹⁵

* * *

Za konec še enkrat morda (ne)potreben komentar.

Slika, ki jo predstavljamo, se opira na opisano vrsto podatkov, pridobljeno s sociološkimi metodami (anketo). Razlike med posameznimi deželami v razširjenosti in intenzivnosti religioznosti ter cerkvenosti so po tovrstnih analizah predvsem posledica različnega odnosa in podobe do Cerkve, ki jo ima Cerkev pri ljudeh neke dežele. Ta odnos in podoba pa sta odvisna od konkretne zgodovine (Cerkve) neke dežele in še posebej z njenimi pretresi.

Ti podatki in raven njihove analize pa še ne govorijo o ravni in razmerah osebne (ne)religioznosti ali bolje (ne)vernosti. Po drugi strani nam obravnavane razlike med deželami ne smejo zamegliti temeljnih podobnosti in sorodnosti v življenju (ljudi) sodobne Evrope ali njenih glavnih delov. Kažejo jih tudi obravnavane raziskave vrednot. Religijske razlike k njim marsikaj dodajajo, jih različno izražajo in obarvajo – toda ne odpravljajo sorodnih značilnosti v načinu življenja in dela, ki označujejo moderne ali modernizirajoče se evropske družbe (vključno s postmodernimi nastavki vred). Sem sodijo tudi procesi obravnavani pod nazivom sekularizacije, avtonomiziranje različnih področij družbenega življenja nasproti (cerkveni) religiji in nagnjenost k privatizaciji religije.

Vse to pojasnjuje, zakaj tako različne, celo kontrastne religijsko-sociološke slike na primer Poljske in Češke, ZDA in Francije, Danske in Irske itd. ne najdejo potrditve v kakšni temeljni različenosti življenja (in ljudi) teh držav. Vsi pripadajo sekularizirano-krščanski moderni civilizaciji.

¹⁵ V tem smislu že v članku: M. Kerševan: Religija in Cerkev v razkroju socialističnega sistema, Teorija in praksa, 1991/7, str. 795.